
Рецензії та огляди

УДК 049.32 + 82 – 6

ДО ІСТОРІЇ МОВОЗНАВСТВА

(Микола Мушинка. Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913 – 1951). Нью-Йорк–Пряшів, 2008. – 196 с.)

У березні 2008-го р. в Києві в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні та Інституті української мови НАН України відбулася Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю видатного українського вченого діалектолога-лінгвогеографа, професора післявоєнного періоду, Федота Трохимовича Жилка¹. На долю вченого припало складне завдання: у 50 – 60-х рр. відновити старі багаті дослідницькі традиції, зруйновані в 30 – 40-і рр. ХХ ст. репресіями, відстороненням від наукової роботи відомих українських мовознавців, фактичною заборонаю як контактів із закордонними українцями, так і використання їх праць. В Україні секретною була інформація, що за її межами живе українська наука, що є люди, які в чужих умовах несуть її знамено, забезпечують її тяглість. Неначе приурочена до конференції, майже в той самий час вийшла в світ книжка: Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913 – 1951)². Упорядкування, вступна стаття та примітки Миколи Мушинки. Видання: Наукове товариство імені Шевченка в Америці, Наукове товариство імені Шевченка в Словаччині, Асоціація українців Словаччини. Це своєрідно фрагментарно відтворений життєвий шлях двох видатних, творчо поєднаних українських учених-діалектологів 20 – 40-х рр. ХХ ст.

Родинний архів проф. І. Панькевича старанно упорядкувала його дочка п. Марта Дольницька, яка живе в Ольмоуці у Чехії. Вона по-

¹ Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. Тези доповідей. – К., 2008. – 223 с.

² Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 188 – 189, 421.

стійно працює над архівом, досліджує його особливості, систематично публікує його частини. Архів в основному перебуває тепер на державному збереженні, частина його — у віданні акад. М. Мушинки, відданого учня професора. Завдяки йому і в його висококваліфікованому науковому опрацюванні значна частина архіву побачила світ. Саме тут зберігаються листи І.Зілинського до І.Панькевича — 83 одиниці. Зворотні листи І. Панькевича до І.Зілинського — 53 одиниці — зберігаються в архіві І. Зілинського в Празі під опікою онука Богдана Зілинського.

Зі вступної статті довідуємося, що вчені мають багато спільного у своїх біографіях. “Обидва вони селянські сини з Галичини. Обидва почали вчитися у Львівському університеті, а вищу філологічну освіту здобули у Віденському університеті під керівництвом таких визначних славістів, як В. Ягич, В. Вондрак, М. Решетар, О. Брок та ін. Обидва спеціалізувалися на дослідженнях західноукраїнських говорів, причому обом майже ціле життя довелось жити та працювати поза межами батьківщини: І. Зілинському — у Кракові та Празі, І. Панькевичу — в Ужгороді та Празі”³. Вони сердечні друзі ще з студентських років на все життя.

Опубліковане листування охоплює 1913—1951-і рр., воно не повне, що відчувається при знайомстві з ним. Перші дев’ять листів (1913—1923) тільки І.Зілинського до І. Панькевича, хоч були і зворотні. Вони датовані з великими інтервалами: 1913, 1920, 1922, 1923 — охоплюють десятирічний період життя вченого — початки праці у Львівській гімназії, військову службу, появу першої друкованої праці — “Проба упорядкування українських говорів” (1913), працю над реформою українського правопису (1921 — 1922), яку у вигляді “Правописних правил” прийняла філологічна секція Наукового товариства імені Шевченка для введення в українські школи і наукові видання. “Ся нова правопись, — пише І. Зілинський, — зближується дуже до Київської академічної”, крім “викинення апастрофа по губних, мягчення “л” в чужих словах, збереження чужого “рогатого” г ... при теперішнім складі языкової комісії не далось справи посунути вперед”.

Уже перші листи насичені новинами широкого мовознавчого життя. І. Зілинський питає І. Панькевича, чи бачив “Діалектологічну карту русского языка” московської діалектологічної комісії 1914 р. і “Очерк русской диалектологии” 1915 р. У цих працях І. Зілинського в основному цікавило “преставлене пограниччя українсько-великоруське у Вороніжській і Курській губерніях”. Від себе пише: “На жаль ани карта ани Очерк, де є узгляднена вже й моя “Проба”, мене зовсім не вдавають”⁴. Надіється на спільну працю з І. Панькевичем, яка при їхніх великих матеріалах дала б карту, що “перевис-

³ У цитатах (тут і далі) збережено правопис оригіналу.

⁴ На ці праці І. Зілинський написав розгорнуту рецензію, яка була найдосконалішим тогочасним оглядом української діалектології (журнал “Rocznik sławistyczny”, 1932 р.).

шить о ціле небо московську”. І. Зілінський постійно спонукає І. Панькевича працювати над географією діалектів Закарпаття. У листах І.Зілінського багато уваги приділено працям польських учених з ділянки української діалектології — Т. Лер-Сплавінського, П. Ніша, також згадує про О. Брока — норвезького лінгвіста-славіста, дослідника закарпатських говорів. Він просить І.Панькевича надіслати його праці, особливо цікавиться граматику (1922 р.). Крім новин особистого характеру (друге одруження, народження сина), листи заповнені питаннями з ділянки фонетики, як, наприклад, корональна палаталізація *s*, з перед *i*, відсутність дифтонгів на місці старих *o*, *e* та ін.

Перший лист І. Панькевича, опублікований у збірці, датований листопадом 1923-го р. Це в основному докладний опис звуків, зроблений за допомогою палатограм на зразок опису О. Єсперсена у його підручнику фонетики, і відповідь на інші запитання І. Зілінського на тему фонетичних явищ.

І. Зілінський багато часу проводить у родинному селі Красній на Лемківщині, де відновлює своє слабке здоров'я і кожну хвилину використовує для збирання мовного матеріалу. І. Панькевич описує свою працю над словником закарпатських говорів. У листах відбитий творчий зв'язок обох учених з В. Ганцовим. З приводу рецензії Зілінського на працю В. Ганцова “Діалектологічна класифікація українських говорів” (К., 1823) І. Панькевич писав: “Класифікація говорів може виходити з неоднакових критерій (!) і мусить відповідно до того мати неоднакові результати. Я погоджуюся зовсім з Ганцовим, що карпатські говори по їх історії суть ближші до українських як до північних...”

І. Зілінський пише статті, але не всі видає, має великі труднощі з публікацією через брак відповідних друкарських знаків. Посилає І. Панькевичеві відбитки статей польською мовою, опублікованих з великим запізненням, і наприкінці додає: “буду шукати місця для видрукування моїх більших праць у Києві” (1926 р.). Обидва вчені обізнані з закордонною літературою. І.Панькевич, наприклад, читає О. Пешковського і С. Карцевського. Він описує ужгородську політичну атмосферу і свої переживання з цього приводу, студіює українські говори Словаччини, обстеживши понад 20 сіл. Одержав від В. Ганцова декілька робіт. У листі з січня 1927-го р. І. Зілінський повідомляє про запрошення до Краківського Ягеллонського університету на новостворену катедру східнослов'янських мов. Слухачі в нього переважно українці, але є й інші. Дослідження про мову наддністрянських сіл поповнилися працею поляка, доцента Львівського університету Я. Яніва.

Такими є всі листи — повні інформації про приватне життя, про творчу працю, про вихід у світ нових публікацій з української діалектології вітчизняних і зарубіжних учених у польських і чеських виданнях з точними бібліографічними даними у тексті й примітках, описів цікавих мовних явищ, як, наприклад, сандгі, збереження дзвінкості тощо. У 1929-му р. І. Зілінський повідомляє І. Панькевича, що їх обох

обрали членами діалектологічної комісії ВУАН у Києві 1.XI.1928 р. побіч з В. Ганцовим, Г. Голоскевичем, О. Курило, М. Калиновичем, М. Левченком. Тішиться надією на зустріч з І.Панькевичем під час Першого з'їзду слов'янських філологів у Празі (1929 р.), “куди також здається, приїде і Ганцов, коли можна буде виробити спільний план дальшого розроблення української діалектології”. І.Зілинський пересилає І.Панькевичеві дві праці О. Курило (1924 і 1928 р. видання), і хвилюється, що від липня 1929-го р. не одержав ніякої вістки з Києва: “мабуть там не добром пахне”. Це саме в листі з 2.IV.1930 р.: немає вістей з Києва “там мусять діятися страшні, неймовірні річі і через те устала всяка наукова праця”. І знов у грудні: “З Київа я вже 1 1/2 року не маю ніякої вістки і нічого з Академії наук не присилають...”

І. Зілинський разом зі студентами проводить мовні й історичні дослідження на Холмщині. Постійно запитує І. Панькевича, коли почнеться друк його “Географії закарпатських говорів”. Друкує статтю у збірнику в пам'ять проф. І. Бодуена де Куртене. І. Панькевич реферує відомості з чеських мовознавчих журналів, після акустичних експериментів подає докладні відповіді на запитання І. Зілинського про артикуляцію звуків. І.Зілинський інформує про приїзд проф. Важного з Братислави і про його задум видання лінгвістичного атласу з захопленням широкої території, крім Словаччини. Пише про вихід його праці “Opis fonetyczny języka ukraińskiego” (1932) при сприянні проф. К.Нітша, про схвальні рецензії Лера Сплавінського і українських учених — С.Смаль-Стоцького, В. Сімовича, І. Огієнка, З. Кузелі. Одночасно І. Панькевич повідомляє, що свою велику працю, над якою працює від 1922-го р., відвозить до Праги (1932 р.) до Слов'янського інституту, де на неї чекають та виділили гроші. Працює над українськими діалектами на території Румунії, готує доповідь на Другий український науковий з'їзд у Празі (березень 1932 р.). Його працю прийняли до друку, але було змінено рецензентів, складним було й остаточне рішення про мову монографії. За підтримки проф. Л. Нідерле і Горака мова залишилась українською. Проф. Вайнгард, рецензент, вимагав додати розділи про наголос, словотвір, синтаксис, відношення закарпатських діалектів до північних карпатських (1933 р.). Між обома вченими ведеться дискусія щодо критеріїв поділу закарпатських говорів. І. Зілинський надсилає свою Карту українських говорів з дописом “треба зробити, що тепер можливе, бо “остаточна” класифікація прийде, здається, “по наших аж кістках... Вже інші дослідники хай його коригують і доповнюють на підставі нових евент[уальних] даних”. І. Панькевич працює над доповненням своєї монографії. Йде підготовка обох учених до Другого з'їзду слов'янських філологів у Варшаві, що відбувся влітку 1935-го р. У листуванні часто згадується про праці польських вчених з української діалектології (В. Курашкевич, З. Штібер, Я. Янів), які ведуть дослідження, одержуючи великі “пособія”, тоді, коли українці не мають жодної матеріальної допомоги. У І. Зілинського жевріла думка про створення атласу, він роз-

ділив обов'язки і писав І. Панькевичеві: “В цей спосіб зробили б ми спільно початок до оброблення українського лінгвістичного атласу” (березень 1935 р.). І. Панькевич радо погоджується працювати над атласом, і І. Зілінський щораз частіше повертається до цієї теми. На запитання І. Зілінського про бойківсько-лемківську границю І. Панькевич відповів, що “це фактично залежить від критеріїв, які є досить пливкі. Думаю, що Бойківщина не представляє одноцільної території”.

Редактором Наукових записок НТШ став В. Сімович, який ввів мовні правки у статті І.Зілінського й І.Панькевича, що вони не зовсім радо сприймали (1937 р.). І. Панькевич далі має труднощі з друком праці через нестачу друкарських знаків, які доводиться замовляти з Англії. Слов'янський інститут у Празі дотримується найновіших правил правопису, які є обов'язковими “у Совітах” (1937 р.); І. Панькевичеві необхідно і під тим оглядом переробити свій текст: “найнеприємніше для мене, що не маю видержаної мови по теперішній лексиці. Рукопис написаний ще в р. 1930”. Безконечно вносить корективи до своїх праць, “мову українізує”, за що доплачує поважні суми. Та вже 9.IX.1938 р. пише І. Зілінському: “Я дістав свої книжки лиш перед трьома днями”. Це вийшла в світ довгождана монографія “Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей”. Прага 1938. — 548 с. “Я вже давно стратив інтерес до своєї праці, а тепер нервуюся”.

Воєнний час приносить нові переживання, внаслідок чого збільшуються інтервали між листами. Лист від 10 квітня 1941-го р. Панькевич надсилає з Праги, куди переїхав на постійно. 6.X.1942 “боротьба за хліб щоденний поставила нашу діяльність в інший напрям”. Але незважаючи на те, пише: “Я входжу досить глибоко в тутешнє культурне життя і виджу, які ми маленькі”. Розповідає про життя мовознавчих кіл Праги, наприклад, про дискусію на тему нових правил чеського правопису за участю проф. Б.Гавранека і додає: “але наші правописні спори є іншого характеру — характеру схід-захід”. Слухав доповідь проф. Шміляуера з синтаксису. Бере участь у роботі Українського історично-філологічного наукового товариства, заснованого з ініціативи Д. Антоновича (1923 — 1944). І. Панькевич працює над словником⁵, над дослідженням творчості І. Франка, для Чеської Академії готує фонографічні записи південнокарпатських діалектів⁶, просить у І. Зілінського радянські мовознавчі видання, зокрема С. Смеречинського, який друкується у Львові, Л.Булаховського.

І. Зілінський ще у Кракові, працює у видавництві українських видань, син його в Празі. У 1943-му р. вийшов у Кракові Український

⁵ Словник південнокарпатських говорів, над яким І.Панькевич працював упродовж усього життя, досі залишається у рукописі.

⁶ Видано лише в XXI ст.: *Мушинка М.* Голоси предків. Звукові записи фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича. — Пряшів, 2002.

правопис. Упорядкував І. Зілинський. 25. IV. 1944 він пише: “Я змушений в найближчих днях з дружиною кидати нашу хату” і просить І. Панькевича дати притулок їм у себе, що й сталося. І. Зілинський також оселився назавжди у Празі. Не було ситуації для листування. У 1951-му р. Зілинський жив уже окремо, у травні І. Панькевич просить його, як завжди дружньо, зайти до нього на виклад. У квітні 1952-го р. І. Зілинського не стало серед живих.

У короткому переказі незвичайно насиченого листування неможливо переказати всі подробиці життя обох учених. Не подані, наприклад, назви їх праць, теми доповідей на з'їзди, пропущені відомості про працю двох учениць І. Зілинського — Софії Рабій над бойківським говором, Марії Пшеп'юрської — над надсянським; про ювілейний збірник, присвячений І. Зілинському⁷, та багато інших.

І. Панькевич хвилювався, що немає відгуків на його працю (адже йшла війна). Щойно у 1955-му р. озвався до нього керівник відділу діалектології Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР проф. Ф.Т. Жилко. У своєму листі наголошував: “Ваші праці дуже для нас цінні. Ваша монографія про карпатські говори і досі є взірцем. Про неї всі в нас дуже високої думки.

Пишучи підручник з української діалектології... я весь час опираюся саме на Ваші праці”⁸.

Листування містить важливі відомості про наукові праці, завершені і опублікувати які авторам не судилося, зокрема Атлас української мови І. Зілинського та Історію українських говорів і Словник говорів Закарпаття І. Панькевича, що зберігаються в багатьох архівах учених. Ці дослідження насичені мовним матеріалом, який сьогодні в багатьох випадках є вже реліктом, тільки слідом неіснуючих мовних об'єктів.

На рівень стосунків між авторами вказують і звертання при листуванні. І. Зілинський називає свого приятеля: Дорогий Івасю, Іване, Друже, Товаришу. Лист, датований квітнем 1925-го р., починає звертання: Дорогий Іване Николаєвичу і закінчує підпис: Твій Іван Артемович. Відтоді звертання на ім'я і по батькові стало для приятелів звичним. Наприклад, І. Зілинський писав: Дорогий Іване Артемовичу, ...твій Іван Миколайович.

Листування є цікавим документом мови українців, що жили за межами України. Характерним є, наприклад, часте вживання віддієслівних іменників як — вишуканне, організоване, прийняте, присланне; наявність деяких термінів — голосівка (=голосний), виїмок, виїмка

⁷ Ювілейний збірник з нагоди 60-річчя народження і 30-річчя наукової роботи І. Зілинського, для якого свої статті надіслали 54 автори, був готовий до друку в 1939 році. Війна перешкодила його виданню. Збірник побачив світ лише через 55 років як спроба реконструкції. Редакція: Ю.Шевельов, О.Горбач, М.Мушинка. — Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто—Львів, 1994. — 583 с.

⁸ Іван Панькевич та питання літературної мови. Статті та матеріали. / Упорядник акад. Микола Мушинка. — Пряшів, 2002. — С. 150.

(=виняток), шелестівка (=приголосний), можливий (=умовний) спосіб. Із жаргонної лексики засвідчено — господарка (=класний керівник).

Листування як елемент жанру писемних пам'яток першої половини ХХ ст. є не тільки інтимним біографічним джерелом, але достовірним документом життя української інтелігенції того часу, відображенням її жертвовної праці для української науки, її вrostання в чуже, європейське середовище зі збереженням свого виразного національного обличчя.

Ми сьогодні можемо тільки дякувати творцям цікавої епістолярії, що зберегли її, усім тим, хто з любов'ю, на високому науковому рівні опублікував їх — Марті Дольницькій — дочці, вірній супутниці І. Панкевича за життя і по смерті, та академікові Миколі Мушинці — відданому, неповторному учневі.

Уляна Єдлінська (м. Львів)

Uljana Jedlinska

TO A HISTORY OF LINGUISTICS

(Book review on Микола Мушинка. Листування Івана Зілінського з Іваном Панькевичем (1913–1951). Нью-Йорк — Пряшів, 2008. — 196 с.)

Відомі постаті про мову

Мова народу – краший, що ніколи не в'яне і вічно знову розцвітає, цвіт всього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його вітчизна; в ній перетворюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори і долини, її ліси й ріки, її бурі й грози – весь той глибокий, повний думки її почуття, голос рідної природи, який промовляв так голосно в любові людини до її іноді суворой батьківщини, який висловлено так виразно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів. Однак у світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не лише природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за другим, а результати життя кожного покоління залишаються в мові – в спадщину нащадкам. В скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, переконання, сліди пережитого горя і пережитой радості, – словом, весь слід свого духовного життя народ пильно зберігає в народному слові. Мова – це найбільш живий, найповніший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, сучасні й майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле. Вона не тільки виражає собою життєвість народу, але є власне самим цим життям. Коли зникає народна мова, – народу більше немає!.. Поки живе мова народна в устах народу, доти живе й народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, яке хоче відняти в народу спадщину, створену численними поколіннями його предків, котрі віджили. Відніміть у народу все – і він може повернути; але відніміть мову, і він ніколи більше вже не створить її, нову батьківщину може навіть створити народ, але мови – ніколи: вимерла вона в устах народу – вимер і народ. Однак якщо людська душа здригається перед вбивством однієї недовговічної людини, то що ж повинна почути вона, посягаючи на життя багатівкової історичної особистості народу – цього найвеличнішого з усіх творинь божих на землі?

К.Д. Ушинський, 1857 – 1861